

РОЗДІЛ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.3.7

ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ОБ'ЄКТА ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ СТАТЕВОЇ СВОБОДИ ТА СТАТЕВОЇ НЕДОТОРКАНОСТІ ДИТИНИ ISSUES OF THE OBJECT OF CRIMES AGAINST SEXUAL FREEDOM AND SEXUAL INVIOABILITY OF A CHILD

Ковальська В.Ю.,
*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Львівського державного університету внутрішніх справ*

У статті досліджено питання про об'єкт злочину у злочинах, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дітей. Особливу увагу приділено поняттю об'єкта злочину в науці кримінального права, з'ясовано його ознаки. Відтак з урахуванням загальних ознак об'єкта злочину встановлено суспільні відносини, їх структуру, а також механізм заподіяння шкоди при вчиненні посягань на статеву свободу та статеву недоторканість дітей. Запропоновано визначення об'єкта злочину в означених складах злочинів.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, об'єкт кримінально-правової охорони, механізм спричинення шкоди, статеві свобода, статеві недоторканість.

В статье исследован вопрос об объекте преступления в преступлениях, посягающих на половую свободу и половую неприкосновенность детей. Особое внимание уделено понятию объекта преступления в науке уголовного права, установлены его признаки. Поэтому с учетом общих признаков объекта преступления установлены общественные отношения, их структура, а также механизм причинения вреда при совершении посягательств на половую свободу и половую неприкосновенность детей. Предложено определение объекта преступления в указанных составах преступлений.

Ключевые слова: уголовная ответственность, объект уголовно-правовой охраны, механизм причинения вреда, половая свобода, половая неприкосновенность.

This article deals with the issues of the object of criminal protection in the crimes that infringe sexual freedom and sexual inviolability of children. Special attention is given to the concept of the object of crime in criminal law and its characteristics has been singled out. Thus, taking into account the general features of the object of crime social relations have been established, their structure and the mechanism of causing harm, in committing attacks on sexual freedom and sexual inviolability of children. The author's definition of the object of crime is suggested in the mentioned corpus delicti.

Key words: criminal liability, object of criminal protection, mechanism causing harm, sexual freedom, sexual inviolability.

Постановка проблеми. Необхідність дослідження об'єкта злочину обумовлена його багатофункціональністю, а також первинністю щодо вирішення багатьох інших питань, що виникають при аналізі складу злочину. Основні характеристики, властивості об'єкта злочину обумовлюють його соціальну спрямованість, а тому і суспільну небезпечність злочину в цілому, визначаючи при цьому також окремі юридичні ознаки злочину. Об'єкт злочину обумовлює виникнення не тільки кримінально-правової заборони, але і її структуру, обсяг та межі кримінально-правової охорони певного соціального інституту, а також об'єктивні та суб'єктивні ознаки складу злочину. Саме за важливістю та характером об'єкта кримінально-правової охорони визначається місце конкретної кримінально-правової заборони в системі Особливої частини КК України. Об'єкт злочину має значення для правильної кваліфікації вчиненого. За характером та розміром заподіяної істотної шкоди об'єкту кримінально-правової охорони в сукупності

з іншими умовами та обставинами встановлюється злочинність діяння.

Дослідження об'єкта злочину в злочинах проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей обумовлене такими обставинами. Злочини, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дітей, належать до найбільш небезпечних злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості особи. Небезпечність їх визначається тим, що вони можуть потягнути за собою особливо тяжкі наслідки для дитини, а саме: шкідливо впливають на психіку і здоров'я потерпілої дитини (має місце вкрай негативний вплив на формування особистості і характеру дитини), такі посягання сприяють розповсюдженню розпусти, жорстокості, агресивності, наркотизації, саморуйнівної поведінки, а також знижують культурний рівень суспільства. Усі ці обставини в сукупності й обумовлюють підвищену кримінально-правову охорону статевої свободи та статевої недоторканості дітей кримінальним законом.

Стан дослідження. Кримінально-правовий аспект статевих злочинів проти дітей досліджувався в працях вітчизняних правників, зокрема Ю.В. Александрова, М.І. Бажанова, В.І. Борисова, Л.П. Брич, О.О. Дудорова, М.Й. Коржанського, Т.Д. Лисько, А.С. Лукаш, В.Т. Маляренка, В.О. Навроцького, А.П. Шеремета та ін.

Серед російських дослідників слід виділити праці Ю.М. Антоняна, М.І. Архіпцева, Н.Х. Айнетдиновой, Б.А. Бліндера, Г.О. Єгошиної, О.М. Ігнатова, Ю.Є. Пудовочкина, В.М. Сафронова, Ю.К. Суценка, М.М. Хлинцова, А.О. Ткаченка, І.М. Туктаровой, Я.М. Яковлева та ін.

Першооснову досліджень статевих злочинів склали праці А.А. Жижиленка, П.І. Люблінського, А.А. Піонтковського та ін.

Метою дослідження є визначення об'єкта злочину у злочинах, що посягають на статеву свободу, статеву недоторканість дітей та вдосконалення окремих кримінально-правових понять, що застосовуються законодавцем у цій сфері.

Виклад основного матеріалу дослідження. При дослідженні об'єкта злочину в злочинах, що посягають на статеву свободу та статеву недоторканість дітей, перш за все необхідно встановити види цих злочинів. На нашу думку, до системи цих злочинів належать злочини, що передбачені:

1) ч. 3, 4 ст. 152 КК України «Зґвалтування» (в частині вчинення злочину щодо неповнолітнього чи малолітнього);

2) ч. 2, 3 ст. 153 КК України «Насильницьке задоволення статевої пристрасті неприродним шляхом» (в частині вчинення злочину щодо неповнолітнього чи малолітнього);

3) ст. 155 КК України «Статеві зносини з особою, яка не досягла статевої зрілості»;

4) ст. 156 КК України «Розбещення неповнолітніх».

Проблема об'єкта злочину вважається однією з найважливіших та одночасно доволі складних у теорії кримінального права.

Складність проблеми об'єкта злочину у вітчизняній кримінально-правовій доктрині обумовлена множинністю теорій об'єкта злочину. Тому первинним питанням при аналізі об'єкта злочинів проти статевої свободи та статевої недоторканості дітей є з'ясування теорії об'єкта злочину, виходячи із засад якої буде проводитись дослідження об'єкта. Вирішення даного питання розкриє структуру та обсяг того соціального інституту, охорона якого і забезпечується кримінальним правом.

Протягом останнього століття в доктрині кримінального права панувала думка науковців про те, що найбільш аргументованою та повноцінною серед теорій об'єкта злочину слід вважати теорію суспільного відношення як об'єкта злочину. Е.А. Фролов із даного приводу стверджував, що об'єктом злочину завжди є суспільні відносини, вигідні та необхідні даному пануючому класу [17, с. 185]. Таку ж позицію займав А.А. Піонтковський, який стверджував, що «суспільні відносини соціалістичного суспільства є

загальним об'єктом, на котрий у кінцевому рахунку посягає будь-який злочин, передбачений радянським законодавством» [11, с. 129–130]. Аналогічну позицію з даного приводу займав Я.М. Брайнін: «...в усіх випадках безпосереднім об'єктом злочину є суспільні відношення...» [1, с. 169]. Аналогічно висловлювався і Б.С. Нікіфоров: «...об'єктом злочину по радянському кримінальному праву можуть бути і є тільки соціалістичні суспільні відносини...» [10, с. 29]. Така позиція з приводу визначення об'єкта злочину була сприйнята й іншими науковцями [5, с. 28; 13, с. 75–76; 12, с. 145].

Проте у пострадянський період окремими науковцями висловлено думку про сумнівність теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини», а натомість зроблені спроби обґрунтувати інші теорії об'єкта злочину.

Так, А.В. Наумовим було висунуто тезу, що теорія об'єкта злочину як суспільного відношення «спрацьовує» не завжди і, відповідно, не може бути універсальною; сам науковець є прихильником теорії «об'єкт злочину – правоохоронюваний інтерес» [8, с. 157–158].

Тенденції щодо спростування теорії «об'єкт злочину – суспільні відносини» мають місце і у вітчизняній науці кримінального права. Так, П.С. Матишевський та Є.В. Фесенко визнають об'єктом злочину цінності, що охороняються кримінальним законом, проти яких спрямоване злочинне діяння і яким воно може заподіяти або заподіє шкоду. При цьому авторами проводиться штучне звуження поняття «суспільні відносини» [14, с. 51] і ототожнення його з поняттям «соціальні зв'язки». Базуючи свою позицію на цьому ототожненні, Є.В. Фесенко приходять до висновку, що «поняття суспільних відносин є надто вузьким і за його допомогою визначити поняття об'єкта злочину неможливо» [15, с. 75].

Натомість С.Б. Гавриш зробив спробу довести істинність теорії «правове благо – об'єкт злочину», яка, на думку останнього, успішно поєднує в собі, з одного боку, вказівку на специфіку кримінального права (кримінальна відповідальність настає лише за посягання на охоронювані кримінальним законом блага), а з іншого – вказівку на реальне благо як охоронювану цінність [2, с. 15]. Правовим благом він визнав природні об'єкти, саму природу як правове благо, охоронюване законом про кримінальну відповідальність та яке має значну цінність для існування людського суспільства [3, с. 56–57].

Деякі науковці дійшли висновку, що об'єктом злочину завжди виступає хтось, а не щось, тобто злочинне діяння завжди спрямоване на людину, групу людей чи суспільство [9, с. 43–46]. Найбільш детально ця концепція висвітлена в дослідженнях Г.П. Новосолова, який приходять до висновку, що об'єктом будь-якого злочину виступають люди – індивіди або їх малі чи великі групи (об'єднання) [9, с. 64].

Висвітливши основні положення сучасних інтерпретацій об'єкта злочину, необхідно висловити свої міркування, а в кінцевому рахунку визначитись із тією теорією об'єкта злочину, через призму якої і

буде розкриватись питання статевої свободи та статевої недоторканості дітей як самостійного об'єкта злочину.

Видається, що намагання окремих криміналістів реконструювати класичний підхід до розуміння об'єкта злочину (теорія «суспільне відношення – об'єкт злочину») об'єктивно обумовлене сучасними процесами, що відбуваються у праві. Умовно ці процеси можна назвати «соціальний антропоцентризм». Конституція України у ст. 3 визнала людину з притаманними їй властивостями, благами особистого, духовного чи матеріального характеру найвищою соціальною цінністю. Тож спроби тлумачити об'єкт злочину як правове благо, цінність, людину чи групу людей мають на меті продовжити дану тенденцію і в кримінальному праві, так би мовити, сконцентрувати увагу, поставити в епіцентр кримінально-правової охорони особу, її права, блага, належні їй і т. д.

Проте, незважаючи на ту високу ціль, яку ставлять собі за мету прихильники теорій об'єкта злочину, а саме правове благо, цінність, людина і т. д., необхідно відзначити окремі істотні недоліки даних концепцій, що, на жаль, перешкоджають останнім претендувати на універсальність у рамках кримінального права, а тому й бути сприйнятими в законодавчій чи практичній діяльності.

Очевидним є положення про те, що тільки в рамках суспільного відношення особа здатна співпрацювати, співжити із суспільством, реалізовувати свої права, а також володіти, користуватись благами, їй належними. З іншого боку, змістом, основною функцією права є регулювання та охорона суспільних відносин, які існують у суспільстві, – це аксіома. Адресатом права завжди є особа, яка наділена свідомістю і вільною волею та яка, відповідно, діє в рамках суспільного відношення, відтворюючи дозволи та дотримуючись заборон, встановлених правом. Видається, тому що певні права та блага, якими наділена особа в силу свого буття в соціумі, поза суспільними відношенням – абстракція, уявлення, яке науковець може виділити як самостійне явище, аналізуючи певні суспільні відносини. У дійсності певними благами особа може користуватись, тільки перебуваючи у певному соціальному зв'язку з іншими членами суспільства. А тому і саме порушення прав, інтересів особи можливе тільки в межах суспільного відношення – останнє ж і виступає об'єктом злочину, його, так би мовити, «мішенню».

Тому при розгляді питання про статево свободу та статево недоторканість дітей як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони використовуватимуться положення теорії «об'єкт злочину – суспільне відношення».

У науковій літературі існує думка, що в структуру суспільного відношення при розгляді об'єкта злочину необхідно включати також і правову форму. В.Н. Кудрявцев вважає, що об'єкт злочину охоплює як реальні (фактичні) відносини, так і їх правову форму, причому основним його елементом є те суспільне відношення, заради охорони якого встановлена кримінально-правова норма. Відповідно, і

структура наслідків, на його думку, ідентична структурі об'єкта, оскільки при вчиненні правопорушення відбувається порушення і фактичного відношення і правовідношення [6, с. 146–149]. Наслідком вчиненого правопорушення є фактична шкода, оскільки спричиняється шкода конкретній особі, а саме порушується її право. На підставі цього до особи і застосовується міра державного примусу, вона і притягається тому до кримінальної відповідальності. Тобто тим самим визнається, що об'єкт злочину не просто суспільні відносини, а виключно правовідносини, які встановлені для забезпечення цих «фактичних» суспільних відносин [7, с. 78–79]. Необхідно висловити окремі застереження щодо цієї позиції з метою чіткішого уявлення про структуру суспільного відношення та об'єкт злочину в цілому.

По-перше, законодавець, створюючи кримінально-правові норми, переслідує мету охорони суспільних відносин, незалежно від того, чи останні попередньо врегульовані нормами інших галузей права. Головне, щоб за своїм змістом вони піддавались правовому регулюванню. Адже існують випадки, коли, закріплюючи певний склад злочину, законодавець тим самим і регулює певні суспільні відносини, які попередньо врегульовувались не нормами права, а нормами моралі.

По-друге, «правова форма» – це не елемент суспільних відносин, це явище, що лежить поза їх межами і спрямоване на впорядкування цих суспільних відносин. Завдання ж кримінально-правової норми полягає не в охороні «правової форми» певних відносин, а в охороні (а деколи і в регулюванні) самих суспільних відносин. Тому правова форма – це зовнішній елемент об'єкта злочину.

По-третє, правова форма суспільного відношення повинна досліджуватись у тих випадках, якщо суспільне відношення врегульоване нормами інших галузей права, оскільки це допомагає з'ясувати питання про стадії злочину, співучасть, створення загрози заподіяння істотної шкоди. У таких випадках кримінально-заборонена поведінка проявляється в порушенні саме зовнішнього елемента у структурі об'єкта – правових умов, які існують для охорони відповідних інтересів.

Перед початком безпосереднього розкриття вищезазначеного питання необхідно визначити поняття суспільного відношення, його елементи, зміст, внутрішню структуру в цілому. За цих умов буде одержано чітку програму розкриття досліджуваного питання, а також у подальшому дозволить правильно встановити «механізм» заподіяння істотної шкоди суспільним відносинам, що виникають з приводу статевої свободи та статевої недоторканості дітей, а тому об'єктивно визначити юридичні ознаки об'єктивних та суб'єктивних елементів відповідних складів злочинів.

Традиційно дослідження поняття суспільного відношення починається з його визначення у філософській літературі. Під суспільними відносинами пропонують розуміти «відносини, що складаються між людьми»; «відносини між людьми у процесі їх

суспільного життя»; «сукупність зв'язків, що виникають між соціальними групами людей»; «різноманітні зв'язки, які складаються між людьми в різних сферах суспільного життя»; «об'єктивована, успадкована, сукупна жива, чуттєва діяльність людей, що виступає як співробітництво багатьох індивідів у зв'язку з їх ставленням один до одного»; «об'єктивна та стійка структура суспільних зв'язків, яка формується (складається та змінюється) відповідно до видів та предметів людської діяльності та проявляється передусім як масові інтереси людей»; «соціальні зв'язки, що визначаються характером об'єкта та суб'єкта діяльності» [13, с. 14].

Одним із перших у кримінальному праві про поняття «суспільне відношення» висловився Е.А. Фролов, який стверджував, що всяке суспільне відношення, по суті справи, полягає в тому, що ті або інші учасники соціального життя під впливом своїх потреб і інтересів виявляються зв'язані між собою з приводу одного й того ж об'єктивно існуючого матеріального або нематеріального явища, яке здатне задовольнити їхні потреби. Даний зв'язок знаходить свій вираз у взаємодії вказаних суб'єктів, яка вирішальним чином визначає можливості поведінки кожного з них, визначає їх реальні соціальні можливості [16, с. 12].

Виходячи з вище перерахованих дефініцій суспільного відношення доходимо висновку, що структуру суспільного відношення утворюють такі елементи:

- 1) суб'єкти (учасники) суспільного відношення;
- 2) зміст суспільного відношення, що виражається в соціальному зв'язку між суб'єктами суспільного відношення;
- 3) предмет, з приводу якого виникає суспільне відношення.

Структура суспільного відношення, яке виникає з приводу статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є відмінною від тої структури суспільного відношення, що наведено вище. У структурі таких відносин є учасники є і соціальний зв'язок між учасниками відношення, але відсутній предмет відношення. Відповідно, механізм заподіяння шкоди такому відношенню полягатиме у впливі на соціальний зв'язок або як на соціальний зв'язок, так і на учасника відношення. Така конфігурація може залежати від того, на що посягає злочинець: на статево свободу дитини чи на статево недоторканість дитини.

Так, наприклад, у випадку вчинення згвалтування дитини із застосуванням фізичного насильства відбувається вплив на соціальний зв'язок у вигляді порушення статевої свободи дитини. У зв'язку із застосуванням фізичного насильства щодо потерпілої дитини при згвалтуванні буде обов'язково мати місце і вплив у вигляді фізичного насильства на потерпілу дитину як учасника такого відношення. Тобто вплив у таких випадках може здійснюватись як лише на соціальний зв'язок, так і разом із цим на учасника відношення.

У випадку посягання лише на статево недоторканість дитини вплив відбувається виключно на соціальний зв'язок, що, у свою чергу, полягає в по-

рушенні винною особою обов'язку, закріпленого кримінальним законом, не вступати з особами, що не відповідають визначеним у законі критеріям, у статеві відносини будь-якого характеру.

Відносини, що виникають із приводу статевої свободи, а також статевої недоторканості дитини, не є тождесними, оскільки зміст цих понять є відмінним. Виходимо з положення, що під статевою свободою слід розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати у сфері сексуального спілкування будь-якого примусу. А під статевою недоторканістю розуміється охоронюваний кримінальним законом стан, за якого забороняється вступати у сексуальні контакти з особою, яка через недосягнення статевої зрілості не є носієм статевої свободи [4, с. 159–160].

При вчиненні зазначених вище посягань щодо неповнолітніх слід дати відповідь на питання, чи наділені неповнолітні правом на статево свободу. Виходячи з положень ч. 2 ст. 23 СК України, згідно з яким особі, якій виповнилось 14 років, за рішенням суду може бути надано право на укладення шлюбу.

На нашу думку, наявність чи відсутність у неповнолітньої особи віком від 14 до 18 років статевої свободи необхідно прив'язувати до наявності у такої особи статевої зрілості. А відповідно до п. 16 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи» від 30 травня 2008 року № 5 питання про досягнення статевої зрілості потерпілою особою віком від 14 до 18 років вирішується на підставі висновку судово-медичної експертизи [18]. Тобто якщо судово-медична експертиза встановить, що під час згвалтування чи насильницького задоволення статевої пристрасті неприродним способом потерпіла особа віком 14-18 років не була статево зрілою, то слід констатувати, що посягання здійснено не на статево свободу, а на статево недоторканість особи. Тобто не у всіх випадках вчинення цих двох злочинів щодо неповнолітніх безпосереднім об'єктом буде виступати статево свобода, а лише в тих, коли буде відповідний висновок судово-медичної експертизи про досягнення потерпілою особою статевої зрілості.

Висновки. Проблема об'єкта злочину вважається однією з найважливіших та одночасно доволі складних у теорії кримінального права. Складність проблеми об'єкта злочину у вітчизняній кримінально-правовій доктрині обумовлена множинністю теорій об'єкта злочину. Автором було проаналізовано різні концепції об'єкта злочину. Було зроблено висновок про те, що тільки в рамках суспільного відношення особа здатна співпрацювати, співжити із суспільством, реалізовувати свої права, а також володіти, користуватись благами, їй належними. Адресатом права завжди є особа, яка наділена свідомістю і вільною волею та яка, відповідно, діє в рамках суспільного відношення, відтворюючи дозволи та дотримуючись заборон, встановлених правом. Видається, тому що певні права та блага, якими наділена особа в силу свого буття в соціумі, поза суспільними

відношенням – абстракція, уявлення, яке науковець може виділити як самостійне явище, аналізуючи певні суспільні відносини. У дійсності певними благами особа може користуватись, тільки перебуваючи у певному соціальному зв'язку з іншими членами суспільства. А тому і саме порушення прав, інтересів особи можливе тільки в межах суспільного відношення – останнє ж і виступає об'єктом злочину, його, так би мовити, «мішенню».

Тому при розгляді питання про статеву свободу та статеву недоторканість дітей як самостійний об'єкт кримінально-правової охорони використовувались положення теорії «об'єкт злочину – суспільне відношення».

Було встановлено, що структура суспільного відношення, яке виникає з приводу статевої свободи та статевої недоторканості дітей, є відмінною від тої структури суспільного відношення, що наведено вище. У структурі таких відносин є учасники є і соціальний зв'язок між учасниками відношення, але відсутній предмет відношення. Відповідно, механізм заподіяння шкоди такому відношенню полягатиме у впливі на соціальний зв'язок або як на соціальний зв'язок, так і на учасника відношення. Така конфігурація може залежати від того, на що посягає злочинець: на статеву свободу дитини чи на статеву недоторканість дитини.

Так, наприклад, у випадку вчинення зґвалтування дитини із застосуванням фізичного насильства відбувається вплив на соціальний зв'язок у вигляді порушення статевої свободи дитини. У зв'язку із застосуванням фізичного насильства щодо потерпілої дитини при зґвалтуванні буде обов'язково мати місце і вплив у вигляді фізичного насильства на потерпілу дитину як учасника такого відношення. Тобто вплив у таких випадках може здійснюватись як лише на соціальний зв'язок, так і разом із цим на учасника відношення.

У випадку посягання лише на статеву недоторканість дитини вплив відбувається виключно на соціальний зв'язок, що, у свою чергу, полягає в порушенні винною особою обов'язку, закріпленого кримінальним законом, не вступати з особами, що не відповідають визначеним у законі критеріям, у статеві відносини будь-якого характеру.

Пропонується під статевою свободою розуміти право особи самостійно обирати собі партнера для сексуального спілкування, форму такого спілкування і не допускати у сфері сексуального спілкування будь-якого примусу. А під статевою недоторканістю слід розуміти охоронюваний кримінальним законом стан, за якого забороняється вступати у сексуальні контакти з особою, яка через недосягнення статевої зрілості не є носієм статевої свободи [4, с. 159–160].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основания в советском уголовном праве / Я.М. Брайнин. – М., 1963. – 275 с.
2. Гаврыш С.Б. Теоретические предпосылки исследования объекта преступления / С.Б. Гаврыш // Право и политика. – 2000. – № 11. – С. 4–15.
3. Гавриш С.Б. Кримінально-правова охорона довкілля в Україні. Проблеми теорії, застосування і розвитку кримінального законодавства / С.Б. Гавриш. – К.: Інститут законодавства Верховної Ради України, 2002. – 636 с.
4. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О. О. Дудорова, Є. О. Письменського. Т. 1. – Луганськ: Елтон-2, 2012. – 780 с.
5. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны / Н.И. Коржанский. – М.: Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
6. Кудрявцев В.Н. Общая теория квалификации преступлений. 2-е изд., перераб. и доп. / В.Н. Кудрявцев. – М.: Юристъ, 2007. – 301 с.
7. Лихова С.Я. Злочини у сфері реалізації громадянських, політичних та соціальних прав і свобод людини і громадянина (розділ V Особливої частини КК України): Монографія / С.Я. Лихова. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2006. – 573 с.
8. Наумов А. В. Российское уголовное право. Общая часть: Курс лекций / А.В. Наумов. – М.: Бек, 1996. – 550 с.
9. Новоселов Г.П. Учение об объекте преступления. Методологические аспекты / Г.П. Новоселов. – М.: Издательство Норма, 2001. – 208 с.
10. Никифоров Б. С. Объект преступления по советскому уголовному праву / Б. С. Никифоров. – М., 1960. – 217 с.
11. Уголовное право РСФСР. Часть общая / Пионтковский А.А. – М.: Гос. изд-во. 1925. – 235 с.
12. Сенаторов М. В. Об'єкт злочину та його відображення в законодавстві про кримінальну відповідальність / М.В. Сенаторов // Питання боротьби зі злочинністю: Зб. Наук. праць. – Вип. 7. Х.: Право. 2003. С. 133–145.
13. Тацій В.Я. Объект и предмет преступления в советском уголовном праве / В.Я. Тацій. – Харьков: Вища школа, 1988. – 198 с.
14. Фесенко Є.В. Злочини проти здоров'я населення та системи заходів з його охорони / Є.В. Фесенко. – К.: Атіка, 2004. – 280с.
15. Фесенко Є.В. Цінності як об'єкт злочину / Є.В. Фесенко // Право України. – 1999. – № 6. – С. 75–78.
16. Фролов Е.А. Объект уголовно-правовой охраны и его роль в организации борьбы с посягательствами на социалистическую собственность: Автореф. дис.: д-ра юрид. наук / Е.А. Фролов. – Свердловск, 1971. – 53с.
17. Фролов Е. А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления / Е.А. Фролов // Сборник ученых трудов. – Вып. 10. – Свердловск, 1969. – С. 185–225.
18. Про судову практику у справах про злочини проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30 травня 2008 року № 5 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08>